

EL CAMP DE CONCENTRACIÓ NÚM. 3 DELS OMELLS DE NA GAIA DURANT LA GUERRA

CIVIL. Testimoni del metge Joan Pujol i Poch

**Ramon
Boleda i Cases**

Estudiós de la
història de Verdú

Arran d'uns escrits publicats al setmanari *Nova Tàrraga* sobre alguns esdeveniments de la guerra del 1936, Gener Gonzalvo, director de l'Arxiu Històric Comarcal de Tàrraga, escrigué una nota en aquest mateix setmanari del dia 11 d'abril de 1998, suggerint-me que "[...] publicués algun article sobre una qüestió històrica d'aquella cruenta guerra civil del 36, i que tingué com escenari una vila de la comarca de l'Urgell. Es tracta del terrorífic camp de concentració que s'ubicà als Omells de na Gaia. Nosaltres, en condició d'arxivers i historiadors, estariem molt interessats que l'amic Boleda fes aquest article per diversos motius: la importància històrica d'aquest camp de concentració dels Omells, la manca total de documentació que ha restat sobre aquest camp i, finalment, perquè estem assabentats que Ramon Boleda té referències fidedignes sobre aquells fets, per la qual cosa seria molt interessant que fes l'esmentat article, per deixar constància històrica d'aquells fets de la guerra de 1936".

Amb aquest prec, Gener Gonzalvo, posà en evidència el desig que com arxiver i historiador té per conèixer -tal com diu- els fets del terrorífic camp de concentració dels Omells.

Jo li agraeixo que així m'ho hagi demanat, no sols per correspondre a l'amistat que sempre m'ha atorgat, sinó també perquè com ell sentia la responsabilitat que hi hagués constància d'aquells fets històrics que no per desagradables d'escriure, havien de quedar en l'anonimat.

Per fer-ho, com veurà el lector, he tingut a mà coneixements autèntics, tanmateix difícils de trobar enlloc.

PRELIMINARS

Tot l'entorn comarcal va assabentar-se -malgrat l'hermetisme imposat per la por dominant

dels mateixos veïns dels Omells- de les atrocitats que allí es cometien. Els més atemorits eren els habitants de la població esgarrifassament sotmesos a les normes disciplinàries del camp, amb controls d'entrada i sortida del poble, control dels pagesos de l'anada i tornada del treball, dissolució de grups, tancament de les cases al toc de retreta, sofrint l'amenaça contínua de pressions armades i vivint aquell calvari sens poder donar ni un vas d'aigua ni una mirada de compassió envers aquells presoners demacrats i esparracats.

Els comentaris dels assassinats que allí es cometien corrien en veu baixa, però d'una forma vaga naturalment perquè en aquelles circumstàncies no podia ser d'altra manera. Diuen que..., han dit que..., què passa als Omells?

Aquest camp de concentració o de treball no ha estat, almenys que jo sàpiga, prou estudiat i difícilment podrà trobar-se cap fons documental tot i tenir-lo a tocar de casa. Sembla tanmateix que ningú s'hi hagi atrevit, com si la temença d'aquells soferts habitants dels Omells planés encara com un vel damunt de la comarca.

També jo vaig viure aquell temps de: diuen..., han dit..., què passa? Aquests comentaris, a casa, ens afectaven més directament ja que entre els presoners s'hi trobaven els cosins Francesc i Joan Pujol Poch, farmacèutic i metge respectivament, residents a Barcelona on foren detinguts i empresonats a la Model, el dia 3 de març de 1938.

El doctor Joan Pujol fou un testimoni d'excepció perquè dintre de l'heterogènia massa de presoners, fou també un presoner d'excepció, que com veurem, mercès als escrits que ens ha deixat, aquelles versions que corrien sota veu, estan reforçades amb noms, dades i dades sobre fets concrets, viscuts a la pròpia pell.

Són un testimoni ocular, escrit de primera mà, amb una fluïdesa natural i espontània, sense pretensions d'un treball metòdic de registre històric.

Del doctor Joan Pujol, podríem explicar-ne moltes coses ja que els anys que visqué estigueren plens, d'una forma intensa, d'activitats humanes dedicades, molt especialment, als disminuïts psíquics i en particular als afectats per la síndrome de Dawn¹.

El nostre parentiu venia a través del seu avi Francesc Poch i Martorell, germà de la meua àvia paterna, fills d'una gran casa pairal de Vallbona de les Monges, coneguda per cal Berenguer.

El seu avi era farmacèutic i va establir-se a Banyoles on regentà la farmàcia pròpia, junt amb la seva esposa Beatriu. La seva filla Antònia va maridar-se amb Joan Pujol també farmacèutic d'Olot, i ben aviat es traslladaren a Barcelona on obriren una farmàcia i un conegut laboratori farmacèutic.

Joan era el tercer dels quatre germans. No pertanyien a cap partit polític encara que tradicionalment els seus avis foren carlins i havien estat, a la casa de Banyoles, el pretendent a la corona d'Espanya, Carles VII, que liderava els carlins junt amb la seva esposa Margarida.

Allò que més distingia la família Pujol era la seva conscient religiositat. Fou la seva consciència religiosa, més que qualsevulla altra cosa, pel que foren detinguts, tant ell com el

seu germà Francesc, i conduïts a la presó Model, el dia 3 de març de 1938.

Els apunts del Doctor Joan Pujol

En un dels seus apunts escriu: "[...] cada dia anava de bon matí al laboratori. Menjàvem allà i a la tarda anava a casa la Teresina² a festejar una estona a la rebotiga, procurant que el pare Morell [farmacèutic] no ens veiés ni ens sentís massa perquè el pobre senyor tenia una por extrareglamentària i un humor de mil dimonis; ja tenia motius; el seu fill, el germà de la Teresina, havia marxat al front i feia temps que no en sabien res, s'havia passat als nacionals. A dalt al pis hi havia amagat el seu gendre, en Jaume Mestres³, i la tia monja⁴. A baix teníem un refugi fet sota terra amb tot el barri a dintre quan sonava l'alarma [de bombardeig]. Al bon senyor la camisa no li tocava a la pell, aquells barris [el Clot] eren eminentment rojos i a cada moment podia tenir una denúncia que li hauria costat la vida. No obstant això alguna vegada el *tio* Mossèn Pere sortia del seu amagatall i anava a casa meua o a casa la Teresina i allà, en secret, amb tot tancat, havíem celebrat la Santa Missa i combregat. Aquelles manifestacions religioses tan secretes i voltades de perills, sí que eren autèntiques!"

La detenció i empresonament a la Model

"Un bon dia, quan estàvem a la farmàcia d'en Francisco, vingueren uns polis secrets que ens demanaren la documentació. Nosaltres vàrem ensenyar-los la que teníem -ja sabíem que no

Sr. Joan Pujol i Poch

Perspectiva
general dels Omells
des del Sud

Església Parroquial
convertida en caserna
del reclusos

estava bé- i ens citaren per l'endemà. Allò s'acabava! Ens havien caçat, una denúncia que estàvem emboscats. El dia dos de març de 1938 se'ns emportaren, a mi i el meu germà Francisco" -aquest dua foren detinguts i el dia següent ingressats a la Model-.

Després d'anotar la descripció de la presó diu: "[...] a nosaltres ens enviaren a la 3ª galeria, la dels polítics. La 1ª era el convent, capellans i frares, la 4^a la FAI i CNT, que des que manaven els comunistes havien caigut en desgràcia, la 2ª els malfactors, etc. [...]"

"[...] el dia 9 d'abril de 1938 ens cridaren al centre i ens digueren que anàvem a judici [...]", "[...] ens portaren a un edifici del carrer de Provença xamfrà Via Laietana, allò devia haver sigut un palau d'algun magnat barceloní. Era imponent!"

"Aquell dia el trasllat el feren uns soldats i amb una furgoneta de l'exèrcit roig ens portaren al Tribunal Militar permanent de Catalunya que ocupava aquell edifici [...]"

"[...] ens entraren a la sala del jutjat militar i ens feren asseure al *Banquillo de los acusados*".

"L'acusació del fiscal fou purament política, arribant a l'insult personal. Digueren que era un miner d'Astúries, comunista, a qui els nacionals li havien matat la seva dona i la filla i que d'això li venia l'enverinat odi als nacionals i als simpatitzants.

La defensa presentà els seus testimonis, tot afirmant que érem republicans i rojos fins al moll dels ossos i fins i tot ho afirmava el noi Aiguadé, fill de l'excalde de Barcelona, company de la seva promoció d'estudis, el pare del qual en aquells moments era el Ministre de Marina dels rojos [...]"

"[...] després el fiscal s'alçà. El jutge també ens féu alçar a nosaltres, es féu el silenci i el fiscal llegí les demandes. La pena de mort per als dos acusats [...]". (Vegeu apèndix documental núm. 2.)

"[...] vam poder abraçar la Teresina i l'Antònia, que ploraven desconsoladament davant d'aquell catastròfic resultat [...]"

"Aquella nit [a la Model, segueix dient] la vaig passar despert, recorrent tota la meua vida fins aleshores i resant. Estic segur que mai he resat tan bé. El cas és que l'endemà la calma s'havia refet dintre meu i la consigna dintre del meu esperit era: que no passaria res que Déu no volgués! I que ho acceptava tot com a voluntat d'Ei!"

Els dos germans s'assabentaren que després del judici s'atansà un senyor a aquelles noies que ploraven desconsoladament preguntant-los "[...] si hi havia algun familiar entre ells. En dir-li la Teresina que ella era la meua núvia i que l'Antònia era la meua germana, els digué que s'espavilessin de pressa perquè aquests nois estan perduts si no es movien ràpid [...]", i les adreçà al senyor Rodés, advocat, suposadament de la 5ª columna⁵ perquè l'anessin a veure per salvar-los.

A partir de l'entrevista amb el senyor Rodés començaren a treballar les cosines, fent més del que podien, assessorades pel dit Rodés i units per les circumstàncies d'aquella persecució.

La revolta de la Model

"[...] El dia 22 d'abril, la vigília de Sant Jordi, a dins la presó Model hi hagué una revolta dels elements anarquistes i de la CNT que havien empresonat. De bon matí ens despertà l'alda-

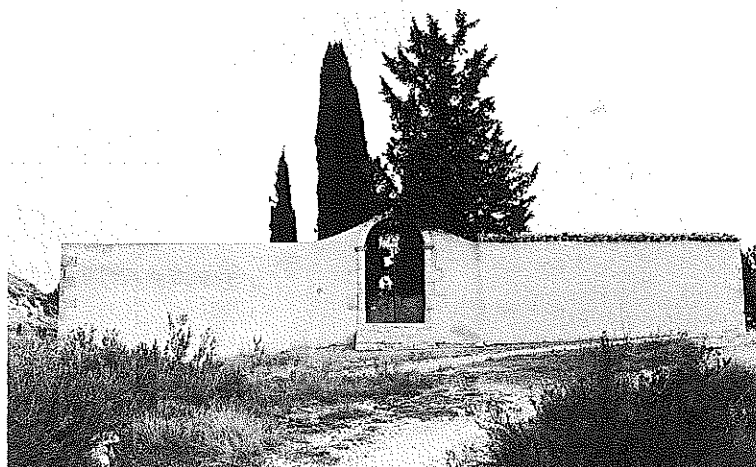
rull que feien a la 4ª galeria. Havien arrencat els llits i les portes de les cel·les, els matalassets i tot allò que podia cremar i ho havien amuntegat al primer reixat de la galeria de sortida regant-ho amb petroli dels fogons de cuinar i havien encès foc. Els guardians del centre de la Model, en veure's impotents per reduir-los, havien fugit a l'exterior, de manera que de moment la FAI s'havia fet l'amo a dins de la presó”.

“Amb el foc el reixat s'havia posat al roig viu i amb parpals de ferro fent palanca aconseguiren obrir pas cap a fora. Allà tornaren a fer el mateix amb l'altre reixat; si passaven aquell pràcticament ja eren al carrer. Ja començava a fer-se fosc i la situació era la mateixa quan de sobte sentírem un espetec de trets i ràfegues de metralladora. Al cap de poc entraren uns guàrdies d'assalt i emplaçaren metralladores dirigides a les galeries i per un altaveu ordenaren que tots ens presoners ens poséssim fora de la cel·la de cul a la paret [...]. Després digueren que tots els que no havíem complert 31 anys féssim els paquets per sortir. Ens situaren en el corredor central i allí ens tingueren a peu dret sens explicar-nos res, sense menjar ni beure”. (Vegeu apèndix documental núm. 3).

Pujol comenta que els amotinats, al sortir al carrer, els havien rebut amb una descàrrega tancada de fusells i metralladores quedant morts a terra alguns membres de la FAI, al temps que uns altres guàrdies entraven per un terrat on un presoner falangista els havia obert la tanca perquè entrassin.

“Format amb columna de sis de fondo carregats amb la manta i les maletes, ens feren travessar tot Barcelona vigilats per un estol de militars amb els fusells a les mans a punt de disparar [...]. Bruts, negres pàl·lids i mal vestits devíem fer molt mal efecte però en aquell temps la gent ja no feia cas de res [...] passàvem pels carrers gairebé sense cridar l'atenció dels pocs transeünts d'aquelles hores. La columna es dirigí a l'estació del nord. Pujàrem en un tren de passatgers de vagonets de fusta. Ningú sabia res de res i si algú preguntava, la resposta era un cop de culata de fusell [...]. El tren es posà en marxa sens poder mirar a l'exterior per la prohibició de baixar les persianes. El tren féu una parada i per les esclotxes veírem que estàvem en una estació. De sobte se sentí un tret i gent que corria per l'andana. La segona parada fou a Manresa i aquí preguntaren si hi havia algun metge. Jo vaig romandre quiet mentre s'alçava un company que es deia Torrent. Aleshores sabérem que a l'anterior parada, que fou a Sabadell, un dels presoners havia obert la finestra i abaixà la persiana per mirar a fora, un guarda el va matar amb un tret al cap i que el metge Torrent

l'havien demanat per atendre un ferit per la mateixa bala, en una cura d'urgència. A Manresa hi estiguérem dues hores parats per evacuar el mort i el ferit. Ja fosquejava quan arribàrem a Cervera. Ens feren baixar del tren i en columna de quatre, ens feren travessar el poble i ens dugueren dintre l'església catedral, tots amuntegats. Estàvem afamats i feia 12 hores que no havíem pogut orinar ni anar de ventre i allí darrere dels altars profanats, tothom se satisfia aquestes necessitats. Com que feia molt fred algú va encendre un foc amb cadires destrossades que hi havia. L'església s'omplí de fum, de pudor de gent, pixum, merda, enraonar esvalotat, gana, set, por [...] allò era dantesc. Era ja de nit i encenguérem uns ciris que trobàrem. S'obrí la porta de la catedral i ens portaren un pot de carn russa per cada un que anàvem a buscar en fila índia”.

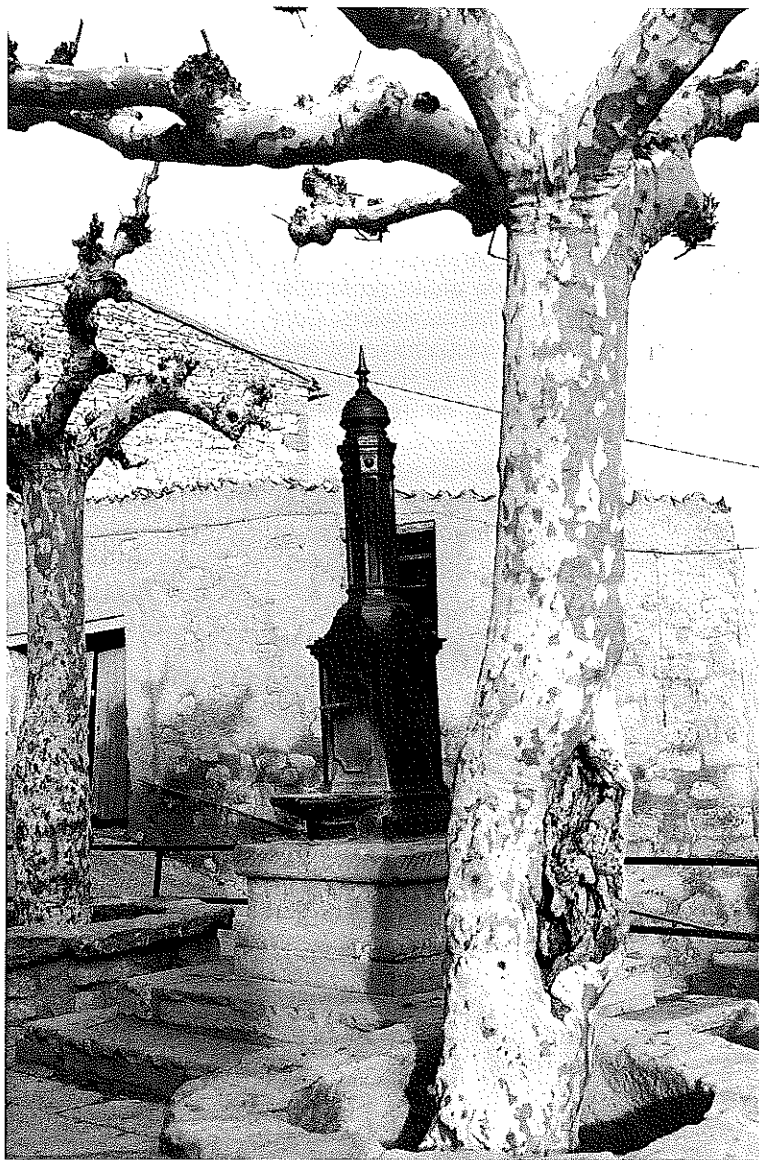

A l'endemà, segueix dient: “S'obriren les portes de la catedral i entraren els guardes que a garrotades ens feren aixecar a tots, després es presentà el *jefe* que digué que ell era el *jefe* encarregat pel govern de fer un camp de treball, que tot seguit sortíem cap a un poble i que tothom havia de seguir les indicacions dels guardes. Que allà els que es portessin bé, estarien bé i que només hi havia un càstig. La pena de mort. Que tota fuga o intent de fuga comportaria la mort pel que intentés escapar-se i pels 5 restants del seu grup i els 6 del grup anterior i els 6 del grup posterior. Aquella bèstia humana es feia dir Comandante Astorga [...] més endavant sapiguérem que els mateixos rojos l'afusellaren, perquè n'havia fet de massa grosses”.

“Devien ser les 12 del migdia que pujàvem al tren fins a Bellpuig”.

A continuació, Pujol descriu la penosa marxa fins arribar als Omells, confirmant el que havien presenciat els veïns de les poblacions per on passaren.

El cementiri
on hi foren afusellats i enterrats molts presoners

Font de la plaça

de l'any 1907 situada sota mateix de l'Església, on s'hi rentaven els presoners

"[...] a trossos camps a través, a trossos per petits corriols i altres per camins veïnals. Passàrem Belianes, Sant Martí de Maldà⁶, Maldà fent una enorme volta, fins a la farinera de Maldà i seguint la pujada per carretera cap als Omells de na Gaia. La pujada fou molt dura. Els qui estaven malalts, eren flacs o defallien per algun motiu, si queien desmaiats o es quedaven massa enrere, se sentia un tret que alguns dels guardes que anava al darrere li fotien al cap. Així ho deia la veu que pujava de darrere de tota la columna. Nosaltres ens havíem posat gairebé davant de tot. Tots sis⁷ anàvem animosos caminant. L'únic que cap al final començà a fer aigües, en Modest Grau, que deia que no podia més, que l'acomiadéssim de la seva dona i filla, si en sortíem vius, que els diguéssim que ell havia aguantat fins al darrer moment pensant en elles, però que es deixaria caure i que el matessin d'un tret. El meu germà i jo l'ajudarem en els darrers moments de la pujada, mig portant-lo al coll. S'havia fet fosc, al lluny començà a veure's un

llumet petit, era d'una casa d'un poble. Ja arribàvem, un esforç més, la set era molt viva. Vora el camí, en arribar al poble, hi havia un abeurador per als animals. En arribar-hi els primers de la fila s'abalançaren cap a l'aigua per mor d'apagar la set. Els guardes, a cops de culata, no els deixaven moure. Es disparà un tret semblant l'alarma i tothom restà quiet. I entràrem en un poble de pagès. Els Omells, tot fosc, carrers estrets, portes, finestres i balcons tancats. Si en algun balcó algun curiós volia mirar per la persiana qui passava, tot seguit un tret enlaire la hi feia tancar ràpidament. Ens portaren a l'església del poble, profanada com totes, tombes i tot, i ens hi tancaren. Si bé es tocà silenci, a baixa veu corrien les més tràgiques notícies, sobre les morts que hi havia hagut durant aquella trista caminata, sense menjar, sense veure, ajaguts sobre la palla, carregats de polls, plens de temor... aquella nit no dormí pas ningú".

"L'endemà a les 5 del matí, a toc de corneta, s'obriren les portes i entraren els guardes (maños) fent el molinet amb els garrots, "*levantarsus, levantarsus, hijo de tal*" etc. Feren posar tothom de peu dret, ens tragueren a la plaça. Aleshores ens redistribuïren de nou. Primer en un molí d'oli, després en una "paridera" (corral) de bous. A migdia ens donaren menjar calent. Cigrons i carn. Aquell dia el menjar va ser bo, però no ho tornà a ser més. Ranxo d'arròs, lleties i peixos russos salats, que provocaven unes diarrees espantoses. Això sí, ens donaven un *chusco* a cada u per a tot el dia. També jo sofri les diarrees i al final vaig optar per menjar només el *chusco* sol sense provar el ranxo durant 10 dies. El tercer dia ens feren formar a la plaça de l'església i el *comandante* feu un altre discurs anunciant que aniríem a aixecar fortificacions, trinxeres, etc. i recordava que l'únic càstig era la pena de mort. Es feren unes brigades i ens distribuïren pics i pales. Ja tenia el pic a l'esquerra a punt de marxar cap al camp quan un *jefe* vingué de l'oficina i amb veu alta cridà "*si havia algun recluso que fuera médico que diera un paso al frente*"; jo no vaig moure'm, però en Pallegà, que era dentista i era a prop em senyalà tot dient "*este lo es*". Aleshores el *jefe* em cridà a part i em digué: "*si estaba sordo*". Jo li vaig dir que no, però que jo tenia un germà que anava de pic i pala i que jo no volia separar-me d'ell. Contestà: "*aquí no hay familia y que fuera con un guardia a visitar un niño que tenia un ataque de meningitis*".

"Vaig anar-hi i s'arreglà bé. Tot seguit vaig tenir un èxit. Formidable! Ja estava *enxufat*. *Recluso médico adherido a la plana mayor*. Jo des del meu *enxufe* vaig poder fer que el meu germà quedés *enxufat* com a farmacèutic".

"Va ser així: a causa de la brutícia hi hagué molts malalts de ronya, malaltia que s'apoderà entre els presoners i els mateixos guardes. Vaig aprofitar aquesta circumstància per anar al comandant i dir-li que si no fèiem alguna cosa tots acabaríem mig podrits ja que la ronya s'estenia i àdhuc els guardians l'agafaven. L'home em digué que jo mateix fes el que pogués i vaig demanar-li que fes venir el meu germà apotecari a la plana major i que em donés una ordre de requisa de sofre per fer el caldo bordeles com es fa contra el mildiu de les vinyes i una altra ordre per poder requisar el greix que trobessim a la carn congelada de intendència i les xarxes de fil que l'embolcallava per fer-ne benes. Amb el Francisco vam fer una espècie de pomada Melmerino que va anar prou bé per curar els nois malalts. A mitja tarda quan arribaven de treballar el corneta tocava a *médico* i tot seguit s'organitzava una cua llarguíssima de *reclusos* que venien a visitar-se".

"Haviem sol·licitat un lloc per posar els malalts febrils i ens donaren un despatx requisat buit i allà posàrem palla a terra. Quan venia algun malalt febril l'enviàvem a descansar allà baix. Jo hi anava una o dues vegades al dia. Al matí la gent del poble venia a buscar-me i a mig matí sortia a fer la visita acompanyat d'un guàrda. Anàvem de casa en casa i cuidàvem dels malalts. La gent ho agraïa donant-nos d'amagat ous ferrats, permil, xoriço, conill, que junt amb el guarda devoràvem i si podia en duïa per a en Francisco i els altres minyons".

"La Plana Major estava allotjada en un local que havia sigut cafè de la Lliga, davant mateix de l'església. Allí dormíem els *enxufats* que de moment érem 7 o 8. Dos dibuixants, un dels quals era el capità Quiroga Abarca, comte de San Martín de Quiroga i Marqués de Campo Florido, l'altre era el *Palanca*, un falangista que havia estat escorta de José Antonio, més boig que un llum, dos practicants, un el Solé que ara és metge a Palafrugell i l'altre que no recordo i un aventurer que es feia passar per metge que es deia Garrido".

"L'oficina dispensari la teníem al cafè gran del poble, que amb llençols clavats al sostre i a terra havíem dividit en dos habitacions. A l'una hi havia el despatx del *Jefe* Astorga i a l'altra, la nostra oficina".

Valenta decisió del Dr. Pujol de vida o mort

Aquesta fou una decisió valenta tanmateix conseqüent als principis morals i religiosos del meu cosí. Per uns segons va jugar-se la vida, però per a ell no hi havia altre camí i s'hauria deixat matar abans que trair-se a ell mateix.

"Deuria fer uns 15 dies que érem als Omells. A l'hospital hi tenia 11 presos malalts. El *jefe* Astorga hi féu una inspecció. L'endemà em cridà al seu despatx i em digué que hi havia vist molts malalts. Per què? Què tenien? Jo vaig dir-li que no podien treballar. Un perquè era tuberculós i havia tret sang, l'altre tenia un tumor blanc, etc. Ell em digué que allò era un camp de treball i que no podia tenir inútils, que a més aquells malalts eren una carrega per a la societat i també per a llur família i proposà que els donés una injecció i els enviés dolçament a l'altre món, que així no patirien. A mi se'm féu un nus al coll i vaig sentir batre fortament els polsos del meu cap. Sabia que em jugava la vida, però vaig quadrar-me i vaig contestar-li que fes de mi el que volgués, que jo era metge i no assassí, que ni la llei ni les meves conviccions de catòlic m'ho permetien, i del que fes amb mi, la societat, tard o d'hora,

li'n passaria comptes a ell, car un col·legi de metges era darrera meu, per no fer abús dels coneixements i el títol que jo posseïa". (Vegeu apèndix documentals núm. 4).

Aquesta història del camp de concentració dels Omells de na Gaia, mentre pensava en la forma d'escriure-la, m'havia plantejat començar-la pel tràgic final del carnisser Astorga Vayo, assassinat pels seus *camaradas* perquè d'aquesta manera el lector conegués d'entrada el patiment dels presoners per culpa d'aquest home⁸. (Vegeu apèndix núm. 5 i 6).

El doctor Pujol descriu a continuació els crims que es consumaren als Omells abans d'aquesta rotunda negativa a Astorga. Crims que en pocs segons passarien per la seva ment com si es trobés fent el carreró a les parets del cementiri. Sortosament no va ser així. Segueix el relat: "Jo no sé què li passà a aquell home. Tingueu en compte que el primer dia d'ésser als Omells havia fet afusellar el Dr. Torrents, o

Creu recordatori de l'afusellament del Dr. Torrents

En el sòcol s'hi llegeix:
Del 28 al 29 de abril de
1938 fué vilmente
asesinado el ejemplar
católico y patriota Dr.
Casimiro Torrents. El
pueblo de Omells,
dedica este recuerdo.
Por Dios y por España.
Presente.

sigui el que sortí a curar el ferit que feren els guardes a Sabadell...”.

El doctor Casimir Torrents era fill de l'Espluga de Francolí, militava a la Federació de Joves Cristians de Catalunya (Fejocistes) i havia exercit de metge als Omells. És per això que Pujol s'equivocà en els seus escrits quan diu que era fill dels Omells.

Possiblement, el doctor Torrents estaria il·lusionat mentre avançaven per la carretera dels Omells, pensant retrobar-se amb els habitants d'aquell poble de tants bons records i bones amistats. Quan els veïns dels Omells reconegueren entre aquella massa de presoners el senyor Casimiro es bolcaren a saludar-lo efusivament i sense ells pensar-ho, amb aquelles manifestacions d'amistat estaven preparant el camí de la seva mort. Per a Astorga la reacció del poble no figurava en els seus instints. Pujol ho remarca així: “[...] i com que els interessava fer-lo callar per sempre, l'afusellaren a les quatre de la matinada prop de la cruïlla de la carretera”⁹. Segueix anotant: “[...] dos o tres dies d'ésser allà, estant tots formats a la plaça de l'església digué: “*Que aquellos que por enfermedad u otra causa no pudieran trabajar dieran un paso al frente*”. En sortiren 22 als quals els digué que tornarien a Barcelona. Els pujaren a un camió i en ésser prop de Maldà amb una metralladora acabaren amb ells. Això ho sabem tots: no podeu imaginar-vos com estava el meu cor esperant la reacció d'aquell home, però ja us dic que no sé què li va passar aquell dia. De sobte s'alçà de la cadira, m'allargà la mà, tot dient: “*Chócala Dr. ahora se que puedo fiarme de Vd., Retírese*”.

“Durant els primers 15 dies hi hagué també un intent de fuga d'un dels reclusos, aprofitant la nit per fugir i vet aquí, que l'endemà al passar llista i trobar-lo a faltar, tal com ja ens havien dit, agafaren els 7 anteriors i els 7 posteriors de la llista i els anaven a afusellar. [Val a dir que en aquests números Pujol va estar despistat perquè en un altre escrit diu que feren grups de 5, sacrificant el grup restant del fugitiu i els grups anterior i posterior. Ni una cosa ni l'altra. Els grups eren de 6]. Pujaren pel caminet amunt cap al cementiri del poble els 14 presos voltats de guardes i dos *naranjeros*. Alguns plorant, altres pàl·lids i nerviosos, altres atordits. En ésser fora del poble, un dels presos, després de dir que ell no es deixaria matar com un conill, s'abalançà sobre el guarda que tenia més a prop, el féu caure, mentre cridant, fugien els altres. El fugitiu es llançà marges avall saltant matolls i fugí tot fent eseses i amagant-se darrere els arbres. Altres presos també es posaren a córrer però no estaven avesats a aquestes aventures i se'ls ocoregué córrer marge amunt cap al cementiri. Els

guardes començaren a disparar amb el *naranjero*. Feren caure a tots els que fugien i després els remataren a trets. Els atordits indecisos que s'havien quedat drets al mig dels guardes, els conduïren fins a les tàpies del cementiri i allà els afusellaren a tots. Al cap de molt temps es digué que aquell que s'escapà quan el portaven a afusellar, va travessar la zona roja i es passà a l'Espanya nacional i que el culpable, o sigui el que durant la nit s'havia fugat, l'havien matat pocs dies després en un poble dels voltants. Naturalment que tots aquests fets, jo no els vaig presenciar, però no sé quin és el sistema, però és un fet que en aquestes circumstàncies, l'assabentes més bé de tot que no pas en temps normal llegint la premsa. Els mateixos guardians, amb els seus comentaris, la gent del poble, algun pres que ho havia presenciat, feien córrer la notícia i el que més secret volia ésser acabà essent la notícia bomba del dia”.

“Aquells primers 15 dies foren de terror. Cai-gueren, a més a més, malalts de bala altres presos, que per qualsevol motiu, enemistat, antipaties etc., un guàrdia podia disparar-te un tret i ningú li preguntava per què. Així morí el nostre company Francesc Argila, que era el farmacèutic de Llinars. Havia sigut fet pres al poble acusat de feixista (devia anar a missa els diumenges i de segur que votava per la Lliga). El coneguérem a la presó i pel fet d'exercir la mateixa professió, intimaren força amb el meu germà. Era simpàtic i alegre, sempre cantussejava el Pichi i altres cançons de revista a què era molt afeccionat. Resultava un noi divertit. Li tocà anar de pic i pala a cavar trinxeres. Anaven ell i un noi de Sabadell que es deia Vinyes, fill d'un fabricant. Cap dels dos era prou fort per fer un treball com aquell al qual no estaven acostumats. El Vinyes, a més era malalt de pulmó. A la brigada que anaven tenien un guarda que es deia Pérez. Devia ser un pinta ja que després fou afusellat a Montjuïc, per haver comès un atracament [...] juntament amb altres tres, pels mateixos rojos”. Aquest guarda cridà l'Argila i en Vinyes en ésser al camp, els digué que agafessin un sac buit que hi havia a terra i se'ls endugué al peu d'un gros cirerer carregat de cires i els ordenà que pugessin amunt que collirien cireres per a tots els presoners de la brigada i els féu enfil·lar el més alt possible. Després es tragué del cinturó una pistola metralladora i com si fossin ocells els disparà tot fent la gran riallada al veure com queien. Parlant després amb els altres guardians els deia que havia volgut provar la pistola nova de trinca i que sí que anava bé. Allà, sota aquell cirerer, varen quedar enterrats el bon amic Argila i en Vinyes, per cert que l'Argila encara portava la bufanda que la meua Teresa m'havia portat de regal a la presó, i

que jo li havia donat, perquè deia que a la matinada a la trinxera hi feia molt fred¹⁰.

Norma de vida en el camp de treball

"La vida, si es pot dir vida, del Camp de Treball d'Omells núm. 3, que li deien, anava seguint d'aquesta manera: cada matí a les 4 la corneta tocava el *levantarse*. Els guardians entraven i cop de garrot per aquí cop de garrot per allà, espavilaven a tothom per què anés de pressa. Tot seguit tocaven a cafè i posaven unes olles grosses a la plaça i repartien un plat de suc negre, en deien cafè, i un *chusco* a cada presoner. A continuació feien formar les diferents brigades i amb les eines al coll marxaven a treballar. Al començament ni es rentaven ni res. Després s'anà endolcint. Algunes brigades per arribar al lloc de treball havien de caminar dues o tres hores. El treball anava segons els guardes que tenien. N'hi havia que no els deixaven parar mai, altres els feien parar un quart de descans cada dues hores. A migdia els portaven la ració de ranxo i una gerra d'aigua. Els feien menjar en una hora i tornar a picar fins a l'hora de retorn al poble. Quan les brigades arribaven tocaven a *médico* i llavors començava la nostra feina de curar ronya, ferides infectades, cremades solars amb llagues a l'esquena i braços, durícies sobreescalfades, llagues al palmell de les mans, morats dels cops que rebien, diarrees. Gairebé tots venien a veure'ns. Amb la pomada groga, de sofre, l'aigua de farigola i un bisturí que havia sigut del difunt Dr. Torrent, fèiem miracles. ¡Arribarem a dominar la ronya! De mica en mica, la superioritat d'educació de la majoria dels presoners sobre els guardes féu que s'anés endolcint el tracte. Coneixíem els guardes amb bon cor i els dolents. Sobretot poguérem imposar-nos des del moment en què varen morir-se uns presos malalts d'un quadre infectiu de ventre. Com a metge vaig demanar audiència al *jefe Comandante Astorga* i li vaig dir que aquells nois havien mort del tifus i que si no volia que hi haguessin altres morts, àdhuc entre els guardians, calia que es procurés vacuna antitífica i que tapés les letrines que havien obert al costat del pou d'on beviem l'aigua. La forma de dir-li l'impressió. El cas és que pocs dies després començàvem a vacunar a tots els guardes i presos del camp. Cal fer constar que els de la plana major érem uns privilegiats, ja que fèiem una vida diferent de les brigades. Dormíem en un lloc diferent, ens alçàvem com els altres, a la mateixa hora, però ens anàvem a rentar a la font del poble, teníem notícies de la guerra per comunicats (radio) dels nacionals i rojos que ens donaven els clients. Sortíem amb una guarda però amb el temps escollírem un guarda de la FAI que es deia Maties, que li agradava molt

el mam i diverses vegades li havíem agafat el fusell perquè en duia més al cap que als peus i no s'aguantava dret. En una ocasió, mentre estàvem menjant en una de les cases que visitàvem, comparegué un *jefe* del camp i pistola en mà va fer-me anar corrent a casa seva perquè la seva muller anava de part. Va tenir un avortament. Sort que tot va anar bé i ell després em féu menjar i veure a casa seva com a prova d'agraïment".

El doctor Pujol contínuament remarca la bondat de les famílies dels Omells, de les quals revia queviures, no solament en agraïment pels serveis mèdics que prodigava, sinó també per passar-los a altres presoners que més necessitat en tenien. Favor que havien de fer d'amagat pel càstig que n'hauria esdevingut i per no involucrar-hi els veïns de la població. Els presoners de les brigades de treball, segons ell, passaven fam i explica que menjaven arrels i el blat destriat de les espigues. Com era de colpidora la situació dels presoners en dóna testimoniatge el que: "[...] en una ocasió un presoner, que per cert era un gitano, fou sorprès agafant espigues d'una garbera de prop del camí per on passava la brigada i li pegaren una pallissa a garrotades fins a deixar-lo mort, enterrant-lo allí mateix".

"Una vegada portaren al camp una remesa de pernil de York d'importació en tan mal estat que empestava la cuina. El *jefe Astorga* m'ordenà que la revisés per si es podia menjar. Així ho vaig fer i al dir-li que no era comestible, em digué que em cuidés d'enterrar-lo al defora. Els presos famolencs que se n'havien assabentat, d'amagat el desenterraren per menjar-se'l".

"D'una pallissa morí també el noi d'uns 20 anys Francisco Antequera Díaz, que a la Model el vèiem al pati amb un taulell de fusta penjat al coll i venia entre els presos paper de fumar, *colilles*, segells, llumins, etc. Era madrileny, fill únic d'una vídua, i tan pacífic, tan quiet, tan místic, tan poca cosa que li deien el seminarista. No puc assegurar si ho era o no, però ho semblava. Aquest noi era tuberculós pulmonar i tenia tan poca força corporal, que a la brigada el feien fer d'aiguader portant un perol amb aigua que repartia entre els presoners que treballaven fent trinxeres. Un dia fent aquesta feina tingué un cop de tos hemorràgica per la boca i va fer cap a l'hospital. Els guardes, els que es distingien i distingíem per dolents, preguntaren per ell: *¿Dónde está el seminarista?* I en saber que era a l'hospital, vingueren i tot maltractant-lo amb frases grolleres, començaren a pegar-li fins a caure com mort, amenaçant els altres que ningú s'hi atansés tot i que demanava *¡Agua por favor!* Tornaren els botxins a garrotejar-lo altre cop, fins que tot ell morat, fet un hematoma, morí". També un altre

presoner morí a causa de cops i ferides múltiples. (Vegeu apèndix núm. 7).

"Aleshores em cridaren a mi, que agafés el carretó i l'anés a enterrar. Jo ho vaig fer cap al vespre estirant el carretó pendent amunt fins al cementiri. Vaig obrir una fossa que com en aquell temps n'hi havia enterrat a tants, topava per tots costats amb esquelets mig podrits. Allí vaig deixar caure el cadàver de Francisco Antequera Díaz que jo considero un màrtir, perquè fou martiritzat perquè era seminarista o almenys perquè li deien el seminarista. Vaig cobrir-lo de terra i a sobre amb pedres vaig posar-hi les inicials de: una F, una A i una D i no hi vaig fer una creu perquè el guarda que em vigilava m'hauria clavat un tret. Quan aquestes notícies arribaven al campament l'aclaparament era intens i una ràbia sorda reinava entre els presos".

"Passat un temps, sorgí una organització clandestina, quan hagueren marxat els 200 presoners conceptuats com a rojos de la CNT i de la FAI, traslladats al cap de Roses. Allà van quedar sols els que en deien *fascistas*. Aquesta organització tenia la missió de fer arribar a l'Espanya Nacional els plànols dels treballs de fortificació. Era curiós que els nois que feien els mapes i plànols eren tots gent que havia participat en l'alçament del 18 de juliol a Barcelona. Hi havia el capità de Caballeria Quiroga, que a més era Conde de San Martín de Quiroga; un altre era Julian Palanca, fill del cèlebre General Palanca, músic de l'exèrcit; un altre, Francisco Morales, antic falangista membre destacat de l'escorta de José Antonio, amb més ferides de bala que un colador i un altre que es deia Trilla. Treballaven a l'entrada de l'oficina sanitària que teníem al cafè del poble, als mateixos nassos dels *jefes* i oficials d'enginyers destacats al poble que eren els qui dirigien les obres de fortificació. Sota els plànols que estaven fent posaven un paper còpia que enviaven a la presó Model mitjançant els presoners que gairebé cada setmana hi anaven i deien que des d'allí el camarada Lluís Santamaria ho passava als nacionals. Fins i tot s'intentà de donar un cop i apoderar-se del camp en què estàvem barrejats els de sanitat. També l'Hellín Sol, que estava *enxufat* a la cuina, i un noi de Lleida que es deia Caballé, company d'Hellín. Per fat o per nefast, el pla no es portà a terme. La dificultat més grossa era: I després què? 40 km ens separaven del front. Què fariem? Per altra banda les coses milloraven de mica en mica, disminuï el temor, ens podíem comunicar per carta (10 paraules) amb la família. Jo crec que tot hi influïa, a més l'Astorga havia sigut postergat, havia marxat i els *jefes* d'ara eren antics guardes d'assalt una mica més educats i tractables".

En les seves anotacions el doctor Pujol no es cansà d'elogiar el bon comportament de la gent

dels Omells i ho feia i deia, perquè com cap altre dels presoners s'hi havia relacionat tant. Naturalment, que per la seva professió durant els gairebé quatre mesos d'estar-hi havia entrat a la majoria de les cases. Recorda molt especialment un part: "Vet aquí que em vingueren a buscar cuita-corrents perquè una senyora del poble que havia acabat el compte, anava de part. Van acompanyar-me els guardes com sempre. Era una de les cases més pobres del poble. A l'entrar vaig topar-me amb una senyoreta que d'amagat del guarda em digué amb veu baixa que era monja. El part va ser molt ràpid i normal. Nasqué un noi i aleshores la monja em digué que mentre ella distrauria els guardes, jo el bategés. Així ho vaig fer i vet aquí que aquell dia vaig fer el primer bateig de la meua vida i l'únic. Aquella tarda em vingueren a buscar per anar a casa els Salla [pel poble cal Tomàs] i allí vaig trobar-me amb la monja. Aquella era casa seva i havien organitzat un berenar amb dolços i vi per celebrar el naixement i bateig...".

Aquella monja era una Carmelita Vedruna que es deia Purificació Salla i Targa, popularment coneguda a Verdú amb el nom de "Hermana Pura", que es dedicà tota la seva llarga vida (92 anys) a cuidar dels pàrvuls per la qual cosa presumia d'haver tingut a la seva classe, tres i quatre generacions de la mateixa casa. A Verdú se l'estimava molt i encara avui es recorda amb molt d'afecte.

Per aquells dies, el meu pare, Flavià Boleda, estava amagat a Vallbona de les Monges i estant allí va voler anar als Omells per veure els nebots Francesc i Joan, sense mesurar el perill que reportava. El pare va ser sempre molt atrevit. Aquella aventura, una de tantes, podia haver estat funesta no sols per a ell sinó també per als nebots, però va sortir-se'n. Una hora escassa separa Vallbona dels Omells pel camí, aleshores, de carro que desembocava a la carretera provinent de Maldà, poc abans de la baixada dels Omells. En aquest estratègic indret, dos guardes hi feien el control dels accessos a la població, el deturaren i li preguntaren on anava. Al dir-los que anava als Omells li digueren que estava prohibit totalment. Fent-se l'orni, insistí de nou. Aleshores, òbviament, li preguntaren què hi anava a fer als Omells. El pare, que s'havia après la tramoia a seguir, es tragué el mocador de la butxaca, deixant caure a terra un paquet de tabac i fent-se el desinteressat els digué que hi anava a veure una cosina casada allí. Plegà el tabac i els l'oferí. El posat de pagès, mai tan ben representat, i molt més pel deliri del tabac, que tant escassejava, els guardes s'ablaniren i el deixaren seguir la ruta. A l'entrar als Omells, intuï per l'ambient inhòspit i enrarit, la barrera de dificultats que s'interposava per veure els nebots.

S'adreçà a cal Patiràs, una de les primeres cases entrant per la part de dalt dels Omells on era casada la Pepeta de cal Farré, veïna de Verdú. La Pepeta, com si de sobte hagués vist una estranya aparició, sorpresa i esgarriada, no parava d'exclamar-se. Però, Flavià, com t'has atrevit? Ja saps on t'has posat? La Pepeta passava tanta por, que se'n desempallegà com va poder. L'home no va donar-se per vençut i els contratemps descrits li serviren per parapetar-se de precaucions que posà a la pràctica per sortir-se amb l'intent que el portà als Omells. Aleshores, es dirigí a cal Tomàs, a la part oposada del poble, i aquí mercès a la sol·licitud de l'Hermana Pura va assolir l'empresa. El doctor Pujol en els seus apunts no amaga la sorpresa i ho explica així: "Un altre dia varen cridar-me d'una altra casa, i vaig trobar a la recambra la mateixa monja que em digué que ella ja entretindria el guarda i que entrés a l'habitació que m'esperava una sorpresa. Era l'oncle Flavià de Verdú. Un pagès més viu del que us pugueu imaginar, que decidí venir-nos a veure. Penseu com s'ho va fer, burlà la guàrdia, entrà al poble, buscà la casa d'un conegut, els Salla, i des d'allí s'introduí a casa del malalt per veure'ns. Penseu que fou l'únic foraster que en els 4 mesos que fórem als Omells aconseguí fer-ho. Els qui com ell ho provaren feren cap a la presó del cos de guàrdia i al dia següent expulsats del poble sens poder parlar amb ningú. Així els passà a les germanes d'en Castelló de Mollerussa. Només un home com l'oncle Flavià podia fer-ho! Ens donà bones notícies de casa nostra i ell pogué donar-ne també de satisfactòries de nosaltres als de casa. Això fou un motiu d'alegria per a tots, ja que feia dos o tres mesos que només ens creuàvem les postals autoritzades únicament amb 10 paraules... [...] Els dies anaven passant. Ja havíem vençut la cruïssa dels primers dies. Els *jefes* del camp eren sergents i caporals dels guardes d'assalt que s'havien portat llurs famílies a viure allí perquè podien estar més segures. Fins i tot m'havien posat un assistent que era un presoner de guerra que es deia Juan Tena *Tenico*, li deien, de la Muela de Aragón, un pagesot molt bon xicot..."

"Un dia ens cridaren a mi i a en Francisco. Deuria ser el dia 20 o 22 d'agost i junts amb altres presoners ens posaren en un camió i ens portaren a Barcelona, pensant a què hi anàvem, a ésser afusellats? A quedar lliures?"

El doctor Pujol, després d'anotar el viatge, l'arribada a Barcelona i els itineraris des de l'hospital militar i viceversa, va observar el deplorable estat de la capital i els estralls dels bombardeigs de l'aviació feixista. Així com a Montjuïc hi estigué com a presoner, a l'hospital hi exercí com a metge.

El doctor Pujol tingué un record dolorós del Camp de Concentració dels Omells i dels pobres presoners que allí es quedaren, tot preveient el sobreseïment de la pena de mort que els notificaren la Teresina i l'Antonietta. (Vegeu apèndix documental núm. 8).

Afegiment

Ja enllestit aquest document, m'interessava fer una visita als Omells per confirmar els escrits de Joan Pujol amb la versió que poguessin donar-me els veïns, revisar l'arxiu municipal i captar algunes fotografies dels llocs simbòlics d'aquests episodis. Amb aquesta intenció vaig anar-hi el propassat dia 27 de gener de l'any 2000. El viatge em serví, a més a més, tot mirant l'entorn geogràfic, per treure'n la definició que ja intuïa, a l'interrogant del perquè d'aquest camp de treball als Omells.

La situació geogràfica de la població va ser un factor determinant per a establir-hi aquest camp de treball. Els Omells de na Gaia és situat dalt d'un turó de 560 m, encerclat d'altres turons i serres com la Punta del Tomaset de 697 m, la Comella Gran de 708 m, els Solans amb altituds des de 634 m a 649 m sobre el nivell del mar. Altures per tot arreu menys per l'oest on desguassa el barranc Aiguaires. Aquesta geografia tan tancada facilitava el control dels presidiaris, situant punts de guaita a tot l'entorn. Per altra part, els interessava obrir trinxeres i construir defenses a les terres ponentines per barrar el pas a l'avançament que a partir de l'ocupació de Lleida es preveia de les tropes feixistes. Operació que simultàniament s'estava fent a molts llocs com al llarg de la serra d'Almenara, Espígol a Tornabous, Fonolleres, Concabella i altres.

De la visita als Omells vaig deduir que els apunts de Joan Pujol no reflectien, ni de lluny, tota la tragèdia d'aquell fatídic camp de treball. Els seus comentaris no abasten la globalitat d'aquell genocidi, per altra part difícil d'enumerar-los un per un. Descriu les vivències personals i alguns comentaris dels crims soferts per presoners amics o coneguts. I, malgrat tenir tots la vida penjada d'un fil, ell fou un privilegiat i per tant no és el mateix mirar-ho des de la barrera amb les espatlles a cobert, que sofrir a més de la fam, la calor i la set, la por constant de ser escollit per ésser afusellat a les parets del cementiri o al fatídic lloc de la Rafarella o en qualsevol altre lloc del terme.

Entrevista

En primer lloc he d'agrair la cordialitat i facilitat que vaig trobar en els entrevistats, la Coloma

Salla i Pollina, testimoni ocular d'algunes escenes i el matrimoni format per Josep Salla i Saltó i Núria Xuclà, secretària de l'Ajuntament dels Omells. El matrimoni Salla Xuclà parla per referències directes dels seus més immediats progenitors.

En aquells anys de guerra, Coloma Salla tenia nou anys i recorda molt bé que juntament amb altra canalla del poble havien anat a la finca de la Rafarella, situada a l'est de la població, entre el poble i el cementiri, que era el lloc on s'hi havien comès més afusellaments en grup, per veure els cadàvers. Explica que els situaven a la vora o carena d'un marge alçat i des del peu del marge els disparaven. Darrere mateix dels afusellats hi havia sempre una vall o rasa oberta pels mateixos presoners. Al desplaçar-se, alguns queien directament al fons i els que no, hi eren tirats i tapats amb quatre palades sense més terra a sobre a fi de poder-n'hi tirar més.

Nosaltres, segueix explicant Coloma, vèiem els cossos dels quals en sortien putrefactes, braços, cames i caps.

Aquests genocidis col·lectius que es perpetraven a la finca de la Rafarella eren de resultes de la fuga d'algun reclus com comentava Pujol. Se'n matava una colla, o sigui, la resta del grup del que s'havia escapat i els grups anterior i posterior.

Així com el doctor Pujol sols descriu el que potser per les circumstàncies fou el més comentat per la seva incidència, els entrevistats convingueren que foren diversos, els afusellaments en grup, sens especificar el nombre.

Quants?, vaig preguntar. Dos?, tres? No, em contestaren, molts més, uns quants.

El Josep no es va estar de comentar que tot el terme estava sembrat de cadàvers, i que els sacrificats es comptaven per centenars.

Com el mateix Pujol, remarquen la fam que passaven aquells presoners esparracats, bruts i plens de pols. Sempre anaven amb la mateixa roba que portaven quan van sortir de la Model.

Coloma comenta, per haver-ho vist personalment, que en una ocasió un presoner recollí de terra un tronxo de col per menjar-se'l i un guarda li ho privà donant-li una garrotada amb un garrot dels que portaven, més gros que el mànec d'una aixada.

Afirmen -i així ho vaig comprendre jo- que tot el poble estava ocupat: coberts, pallisses, cor-

rels... En un d'aquests, propietat de cal Tomàs, hi dormien els homosexuals, que hi eren en gran nombre -i afegeix- que d'aquests en mataren molts.

La gent del poble tenia prohibida tota mena de relació amb els presoners i de donar-los menjar i, no obstant això, s'exposaven, afavorint-los tant com podien. Al passar els reclusos pels carrers, estaven obligats a tancar les portes, suposadament perquè algun d'ells no s'amagués a les cases.

Coloma explica que un dia que venien de comprar juntament amb la seva tia, la Teresa de ca l'Àngel, i la filla d'aquesta, la Pepeta, que era sorda i muda, veient venir de front els presoners que es dirigien a l'església, per evitar trobar-se, entraren a corre-cuita a la primera casa que els vingué a tomb, era cal Segura. La nena muda, absent del perill, es quedà fora, la seva mare sortí apressada a fer-la entrar, al mateix moment que un guarda l'amenaçava encarant-li el fusell. La Teresa, amb fermesa i emparant-la amb el braç i mirant al guarda, li digué: Ja pots disparar! Mata'ns a les dues! El guarda les va deixar.

Com Pujol convenen que en els últims temps moderaren l'agressivitat i se'ls havia sentit dir de resultes del bon comportament dels veïns dels Omells: "*Pués, estos fascistas no són tan malos como creíamos*".

Això sí, quan als *jefes* els venia la rauxa, entraven en una casa "*para que les preparasen una buena comida*". Aquest procedir va repetir-se sovint a cal Tomàs, *la casa de la monjas*, com ells en deien¹¹.

La mestressa Maria Saltó i Trilla, que no li tocava la pell a la camisa, es resignava a accedir als seus capricis i aprofitava per dir-los: "Mireu! Us donarem el que us faci falta, però respecteu-nos les vides".

Cap al final, com diu Joan Pujol, alguns *jefes* dels guardes d'assalt portaren llurs famílies als Omells per fugir del perill que ocasionaven els bombardeigs de l'aviació franquista sobre Barcelona i compartien el sostre en algunes cases del poble, cosa que motivà més d'un comentari sobre l'agressivitat sexual d'aquests envers les mestresses i noies de les cases que ocupaven.

FINAL

La tragèdia i sofriment dels presoners del Camp de Concentració núm. 3 dels Omells de na Gaia no podrà abastar-se mai amb tota la seva amplitud per manca d'escrits documen-

tals coetanis, ja sigui en registres d'arxius o de particulars. Únicament s'ha trobat, i és cosa inverosímil, un sol certificat de defunció d'aquest camp, en el registre civil dels Omells. (Vegeu apèndix documental, núm. 7).

Consegüentment, l'aportació del doctor Joan Pujol, escrita poc després de transcorreguts els successos relatats, a falta d'un testimoni millor, resulta la font més fiable, la qual he mirat de corroborar, amb diferents consultes oculars o de receptors directes dels fets, els qual

podran o no, segons les circumstàncies, el caràcter, l'estat d'ànim, el criteri polític o altres factors, inflar-los o buidar-los.

Els Omells de na Gaia, aquesta petita localitat de la comarca de l'Urgell, segons comentaris fets pels presoners supervivents, en visites posteriors, en grup o en família, a la població, fou el més cruel i inhumà de tots els camps de treball i a la vegada la gent dels Omells fou la més solidària i abnegada a favor nostre. Reti-en d'aquesta manera l'admiració i gratitud envers els seus habitants.

APÈNDIX DOCUMENTAL

En record del doctor Joan Pujol

Una tasca fecunda a favor dels deficients

A principis dels anys 60 va sorgir a Barcelona un moviment a favor dels subnormals. El varen impulsar un grup de pares amb fills deficients que volien ajudar i ser ajudats.

Un d'aquests pares va ser el Dr. Joan Pujol i Poch, que, a més de ser pare d'un noi mongòlic, era metge. Això li significava conèixer altres pares com ell, que acudien a la consulta amb llurs fills per demanar-li consell.

El doctor tenia la idea de formar una cooperativa d'ensenyament especial per a subnormals que estaria composta per dos tipus de socis: els actius, que serien els pares dels alumnes, i els passius o protectors, que abonarien una quota voluntària per tal d'ajudar econòmicament al manteniment de les escoles que la cooperativa aniria obrint als diferents llocs de la ciutat, perquè les famílies no haguessin de fer desplaçaments massa llargs i els fills poguessin anar al migdia a dinar a casa seva.

Els actius, és a dir, els pares dels alumnes, abonarien la part proporcional que els correspongués en les despeses de l'escola. S'acordà fer tres quotes segons la capacitat adquisitiva de cadascú, per tal de poder donar escolaritat a tots els nens i nenes deficients, fos quina fos la situació econòmica de la família.

Així doncs, l'any 1963 començà l'experiència a casa seva. Vivia en una torre al carrer Peris Mencheta, al barri d'Horta. Els 6 nens i nenes que hi acudien tenien el jardí com a pati. Aquesta fou la cèl·lula número 1.

La cèl·lula número 2 era el col·legi Sants Innocents, al carrer Cardenal Tedeschini 67, baixos, al barri de Vivendes del Congrés. Fou inaugurada el 1964, per mossèn Lluís Brossa, rector de la parròquia de Sant Pius X amb l'assistència dels pares dels alumnes de les dues cèl·lules i de la senyora Marta Moragas de Moragas.

Passats dos anys, és a dir, l'any 1966, després de dificultoses gestions, s'aconseguia un local al barri de Sants per tal d'ubicar-hi la cèl·lula número 3, que no es va pogué obrir per manca d'una persona que es fes responsable de la seva direcció i administració.

L'any 1968, després de grans problemes sorgits entre els pares, es diluïren les dues cèl·lules en una. Tots els alumnes es varen anar al col·legi Sants Innocents.

A partir d'aquí s'abandonà la idea de les cèl·lules i es pensà només a salvar Sants Innocents, i es començà a gestar la realitat que tenim ara: L'Obra Social d'Ajuda al Disminuït psíquic. (OSAS).

La idea del Dr. Pujol era bona. Foren moltes les persones interessades en el seu funcionament. En alguns indrets de Barcelona i en algunes poblacions de Catalunya funcionen escoles d'educació especial gràcies als consells, suggeriments i ajudes d'aquest metge i dels seus col·laboradors.

FRANCESC TORREBADELLA

Núm. 1. Esbós
biogràfic del

Dr. Joan Pujol,

publicat a Catalunya
Cristiana arran de la
seva mort a primers de
juny de 1990

Núm. 2. Retall d'un
diari que publica -
entre altres- el
veredict del Tribunal
Militar Permanent,
contra els germans
Joan i Francesc Pujol.

Núm. 3. Testimoni
d'un presoner del
camp dels Omells,
publicat a Història y
Vida, núm. 94.

EL CAMPO DE CONCENTRACION DE OMELLS DE NA GAIA (Història y Vida nº 94)

Señor Director: En el número 78 de la revista HISTORIA Y VIDA formulé una pregunta, publicada en el número 938, sobre «Campos de concentración en la zona republicana», que mereció una cumplida respuesta por parte de don Luis Romero, respuesta que agradezco mucho. Pero, además, en el número 82 se publicó un «Correo del Lector», firmado por don Juan Pujol, al que quisiera referirme con mayor detalle.

Don Juan Pujol coincide en que también estuvo detenido en el campo núm. 3 sito en Omells de Na Gaia, desde que, a consecuencia de unos disturbios provocados por elementos extremistas en la Cárcel Modelo de Barcelona, fuimos reclutados todos aquellos individuos comprendidos en edad militar. Y en la misma forma que lo relata el señor Pujol se nos trasladó a dicho campo.

El Tribunal Militar Permanente

Ayer mañana se reunió en Auditoria de Guerra el Tribunal Militar Permanente de Cataluña para ver y fallar seis causas instruidas por el supuesto delito de desertión y otra por abandono de servicio.

En primer término compareció Juan Bosch Molina, para el cual el fiscal pidió la última pena por el supuesto delito de desertión frente al enemigo.

Luego se celebró un juicio contra el teniente del Ejército del Norte, Antonio González García, el cual, trasladado a esta ciudad, no hizo las debidas presentaciones en los plazos reglamentarios, por cuya causa el fiscal solicitó al Tribunal que le fuera impuesta al procesado por abandono de servicio la pena de 20 años de internamiento en campos de trabajo, a cumplir mientras dure la guerra en un batallón de combate.

Después compareció Dionisio Artamendi Jordá, que fué absuelto por el Tribunal después de haber retirado el fiscal la acusación que contra el mismo sostenía.

Otros dos juicios se celebraron contra Narciso Capdevila Doménech y Juan Liabrés Salom y para ambos el fiscal pidió la pena de muerte por estimar que habían incurrido en un delito de desertión frente al enemigo.

Finalmente se celebró un juicio, contra los hermanos Juan y Francisco Pujol Poch, médico el primero y farmacéutico el segundo, que fueron detenidos en su domicilio, habiendo alegado que estaban pendientes de una revisión médica.

El primero había prestado sus servicios con anterioridad en una brigada, de la cual fué dado de baja por enfermo.

En su informe, el fiscal apreció un delito de desertión frente al enemigo y solicitó la pena de muerte para el doctor y la de veinte años, para el farmacéutico.

Las defensas solicitaron la absolución de sus patrocinados o la aplicación de la pena en su grado mínimo.

lo que no dijo mi hermano, supongo que por modestia que si me lo había explicado a mi, es la forma en que fue nombrado medico

No se en que día y en que momento, supongo que fue el mismo día de llegar al Omells el mando mas Astorga solicita un medico de entre los presos y haticudore presentado mi hermano lo toma a parte junto con su escorta y su tenor de Superioridad le dijo. Debes investigar algo(venis) a estos individuos, refiriéndose a los se habían quemado, para darse de baja por enfermos, por los enfermos no me sirven para el trabajo contestándole que mi hermano que el era medico y se dedicaba a curar y no a matar que teniendo tanta arma y munición bien podía hacerle el. Negandose firmemente con todos Astorga que estaba muy satisfecho de su contestación que con su respuesta sabia el que podía fiarse de su conducta y que le nombra medico de presos, guardias y pueblo.

Con los años que hace de todo esto, las palabras pueden ser las mismas pero si en la linea lo acontecido

Núm. 4. Lletra autògrafa de Francesc Pujol fent referència a l'escrit del seu germà publicat a Historia y Vida, núm. 82, en la qual omet aquesta història ocorreguda amb Astorga, que Francesc la referma.

Núm. 5. Testimoni de l'assassinat d'Astorga, inserit en el llibre de Hug Thomas La Guerra Civil Española, ed. Grijalbo, pàg. 945.

= MAS SOBRE EL CASO ASTORGA =

Leamos a Hugh Thomas en La Guerra Civil española.-Grijalbo, página 945. Edición, según el editor CORREGIDA Y PRÁCTICAMENTE REESCRITA, cuando de verdad sigue plagada de errores e inexactitudes. Esto es el carnaval de la Historia.

era inevitable, se produjeron casos de venganzas personales en estos campos. En Argelès, por ejemplo, Astorga Vayo, miembro del odiado SIM y en otros tiempos comandante de un gran campo de prisioneros situado en Els Omells de Na Gata, en la provincia de Lérida, un día fue saludado por un grupo de viejos conocidos de antes de la guerra.¹⁹ Caminaron un trecho juntos charlando de los viejos tiempos. Repentinamente se dio cuenta de que le habían llevado a un paraje solitario y poco frecuentado del campo. Vio ante sí una profunda fosa cavada bajo unos pinos. Sus compañeros sonreían torvamente. Lo enterraron vivo.²⁰

A Thomas lo tienen calificado de gran historiador, pero mucho nos tememos se trata de un copión recalculante.

Al tratar este suceso echa mano del libro de Gorkin: CANIBALES POLITICOS y en nota al pie de la citada página y como apunte bibliográfico cita a Don Juan Pujol (Historia y Vida, Enero 1975) para más señas nº 82, apostillamos, del que se informa, para dar cuenta de las atrocidades que se cometían en los Campos de Trabajo.

Este señor, como investigador escasea en aportaciones; lo que hizo y muy bien por cierto, aprovechar trabajos ajenos y dar coba a quienes están más próximos en su forma de pensar y hacer de su libro la biblia de los antifranquistas.

Vistos los índices y repasado el contenido del libro, ni una sola hoja dedica a los campos de trabajo y escasas líneas al tristemente célebre SIM.

Núm. 6.

Lletra autògrafa

de Francesc Pujol
repetint el mateix.

Muchos de los guardias del campo de trabajo n° 3 eran
elementos de la CNT y Tai, que no podían pagar
el asesinato hecho por Astorga (comunista) de personas
que como ellos eran elementos de la CNT o Tai y
de la ~~Blanca~~ Tania Astorga y a la primera
oportunidad le dieron venegativo y otros muerte.

Núm. 7. Partida de
defunción del presoner
Manuel Graña Infante,
de 56 anys, de Lugo,

mort a causa de "choc
traumático con traumas
múltiples en el plano
posterior del tórax". Va
morir al local del
Serveis Sanitaris
segons certificació
facultativa d'aquest
servei. És l'única que
s'ha trobat a
l'Ajuntament dels
Omells i es va inscriure
"en virtud de
comunicación del jefe
del Campo de Trabajo
n° 3 establecido en este
pueblo. Registro Gal. N°
555 fecha de hoy, que
queda archivado"
Aquesta certificació ens
dóna la data del dia 5
de setembre de 1938
que fins ara és l'última
que sabem de
permanència dels
presoners als Omells.

Fol. 44

REGISTRO CIVIL DE Omella de Noya DISTRITO Urdin

Número 11 del año 1938.

Nombre y Apellidos

Manuel Graña
Infante,
vecino de Pradajón n° 3.

En Omella de Noya, Camarero de Noya, a las once horas
y quince minutos del día cinco de septiembre
de mil novecientos treinta y ocho, ante D. Juan Salto Jefe
del, Alcalde de, Juez municipal en funciones,
y D. José Comallonga San,
Secretario de, se procede a inscribir la defunción de
D. Manuel Graña Infante, español, de insustituida origen
natural de Urdin, hijo de D. Manuel
del padre y de D. de
(domiciliado en de, de),
número de, piso de, de profesión carriero,
y de estado soltero, falleció en Urdin para servir la justicia
el día cinco de septiembre, a las once horas y
quince minutos, a consecuencia de choque traumático,
con traumas múltiples en el plano posterior del tórax,
según resultado de certificación facultativa del servicio sanitario,
y reconocimiento practicado, y su cadáver habrá de recibir sepultura en el
Cementerio de este pueblo.

Esta inscripción se practica en virtud de comunicación recibida del
Jefe del Servicio de Pradajón n° 3, establecido en este pueblo. Registro
Gal. n° 555, fecha de hoy, que queda archivado.

consignándose además que se refirió finada Manuel Graña
Infante, era vecino adscrito al Campo de Trabajo n° 3, no
siendo en tiempo el 15 de octubre de 1931, por lo que se legraba certi
ficar del suceso de sus padres así de sus hijos de este momento.

habiéndola presenciado como testigos D. Juan Salto Alcalde
y D. Manuel Salto Alcalde,
mayores de edad y vecinos
de este pueblo.

Leída esta acta, se sella con el del Juzgado y la firma el señor Juez los
testigos de.

de que certifico. Juan Salto = Juan Salto. = Manuel
Salto. = José Comallonga, San. = Publicador. =

Así transcribe literal del auto original expedido en catalán.
El Jefe municipal
Juan Salto
José Comallonga

NOTES

¹El targarí Ramon Franquesa, filàntrop per vocació, va conviure un temps amb el doctor Pujol, i és ell qui ens dóna el següent testimoni: "Vaig conèixer el doctor Pujol i la seva família l'any 83. En el moment de la meua arribada a la comunitat del Rusc va coincidir amb el del seu comiat per motius de salut. D'ell em va impressionar el pas que cinc anys abans havia fet, conjuntament amb la Teresa i el seu fill Joan. Ja a prop de la jubilació professional van fer l'opció de fundar una comunitat que acollís en el seu sí persones amb una disminució psíquica i els oferís un marc familiar i laboral on sentir-se plenament acceptat i realitzats. La família Pujol havia deixat el que podia ser una vida segura i tranquil·la a Barcelona per llençar-se a l'aventura del Rusc. El doctor Joan tenia un esperit jove era un somniador i a la vegada un home d'acció que entusiasmava especialment als joves d'aquella generació. La fe en l'Evangeli i l'haver conegut comunitats de Fe i Llum i l'Arca de Jean Vanier a França eren dos referents essencials en el seu itinerari, dels quals en parlava sovint". Vegeu apèndix documental núm. 1.

²Teresa Morell i Boleda cosina germana meua i amb en Joan Pujol érem cosins segons.

³Jaume Mestres i Mallol conegut comerciant de pelleteria i llana a Lleida. Estava casat amb Francesca Morell i Boleda.

⁴Fa referència a Francesca Boleda i Poch, carmelita Vedruna.

⁵La quinta columna o Socorro Blanc eren els actius membres que en clandestinitat treballaven i es movien a favor dels perseguits pels Comitès Antifeixistes.

⁶Per despiste? Per desorientació? La marxa fou molt esgotadora. En uns apunts publicats a *Historia y Vida*, núm. 82, Pujol diu: "que de Belianes passaren a Preixana i d'aquí a Sant Martí de Maldà". D'aquesta població n'explica el testimoni Joan Guix i Gassó, ara resident a Verdú: "Quan entraven a Sant Martí pel portal de Bellpuig, la mestressa de cal Regente, s'atansà als presoners oferint-los un silló d'aigua que no pogué

donar perquè, de mala manera, l'apartaren d'una empena. Davant mateix de l'entrada al poble hi havia, i encara hi és, una font i unes piques adjuntes per abeurar els animals. Els presoners s'abraonaren damunt d'elles per refrescar-se impedit-los-ho els guardes a cops de culata".

⁷Els sis de referència eren els sis companys que compartien la cel·la a la Model. Entre aquests hi havia els germans Agustí i Basilio Bas de Saragossa que la revolta els agafà de vacances a Catalunya, quan estaven a Ripoll. Eren d'ascendència de destacats militars que foren detinguts junt amb el seu pare quan intentaven passar a França.

⁸Astorga en la retirada a França, a la població d'Argelès, fou assassinat pels mateixos correligionaris per les atrocitats que aquest havia comès.

⁹Llarch en el seu llibre *Batallones de Trabajadores* anota el següent: "[...] en este campo de trabajadores [referint-se al dels Omells] fué ejecutado un médico llamado Casimiro Torrents por negarse a certificar la defunción de un prisionero por enfermedad, el cual había muerto a causa de malos tratos". Aquest historiador crec que s'equivoca. Primerament perquè els morts s'enterraven sense certificacions quedant en l'anonimat. Solament s'ha trobat una inscripció de defunció datada el dia 5 de setembre de 1938. Perquè una sola inscripció? No hi trobem resposta. Si el doctor Pujol hagués estès partides de defunció ho hauria manifestat en els seus apunts. Jo em decanto més per la versió popular coneguda i estesa ja aleshores, que l'afusellament de Torrents fou el primer o un dels primers, al primer o segon dia de l'arribada als Omells.

¹⁰Aquest fet fou conegut d'immediat arreu de la comarca però ignorant-ne els noms.

¹¹De cal Tomàs n'eren filles les germanes religioses, una de les quals era la ja citada *Hermana Pura*, de la comunitat verdunina de les Vedrunes, la qual amb les seves germanes retornaren a la cas pairal a cuasa de l'exclaustració als inicis de la revolta.